

5. Sm. podrobnее: Chaplygin V. Chaplygina N., Mets E. Het dualis me enhet collectivisme als Kenmerken van de Russische nationale identiteit enkere (cultuur) historische beschouwingen // Oost – Evropa Tydingen. Saarganq KhKhSh. – September, 2001. – # 41. – S. 20–29.
6. Voprosy fylosofyu. – 1990. – # 10. – S. 23 – 45.
7. Nash sovremennyk. – 1997. – # 9. – S. 101–143.
8. Fedotov H. P. Rossyia y svoboda / H. P. Fedotov // Znamia. – 1989. – # 12. – S. 192–210.

© Чаплигін В. П.

Стаття надійшла до редколегії 16. 06. 2014 р.

УДК 677.37/677.054:7.05 (477) "17-18"

Школьна О. В.

ШОВК У ПОБУТІ УКРАЇНЦІВ XVII – XIX СТ. І ПИТАННЯ ЙОГО ЗБЕРІГАННЯ Й ЕКСПОНУВАННЯ У ВІТЧИЗНЯНИХ МУЗЕЯХ

Стаття присвячена питанням появи і походження шовку. Розглянуто розповсюдження моди на цей матеріал у світі. Окрему увагу приділено питанням технології виготовлення шовкової нитки. Зауважено на виробничій специфіці шовкопрядіння і шовкоткацтва. З'ясовано аспекти розвитку цього виду мистецтва у країнах Сходу та Європи. Окреслено тенденції поширення шовківництва в Україні та Російській імперії. Виявлено зразки перших тканин з вітчизняних музейних колекцій. Унаочнено, що вони виготовлені наприкінці XVI – на початку XVII століть із застосуванням шовкової нитки у вишивці.

Охарактеризовано особливості верстатів та обладнання шовкоткацьких майстерень на землях етнічної України. Наведено дані стосовно функціонування окремих вітчизняних виробництв. З'ясовано питання географії поширення шовкових мануфактур в Україні. Уточнені окремі їх локації при монастирях, панських маєтках. Названі найбільші державні підприємства доби кінця XVIII–XIX століть. Зведено дані відносно насадження плантацій тутового дерева у різних регіонах України. Окреслено наявні статистичні дані щодо праці місцевих та іноземних майстрів на них. Оприлюднено перелік продукції вітчизняних майстерень, мануфактур і фабрик з шовку.

Укладено перелік основних шовкових тканин, що побутували у вжитку на Русі та в Україні протягом X–XX століть. Зведено дані відносно специфіки переплетення ниток основи і підкання у вітчизняних шовкових, напівшовкових, оксамитових, парчевих, атласистих тканинах. Визначено вжиток окремих з них у церковному, світському, військовому, народному побуті. Охарактеризовані традиції відносно застосування окремих тканин козацьким, чиновничим, церковним нобілітетом.

Розроблено питання типології виробів з шовкових тканин в Україні XVII –початку XX століть. Визначено ореол виготовлення вітчизняних шовкових панчіх, гусарських чекчирів, хусток тощо. Зазначені елементи одягу з шовкових тканин, засвідчені у художній культурі України XVII–XIX століть. Перелічені їх основні види за відомими т.зв. сарматськими портретами, іконами, церковними покрівцями для чаші і дискаса, стихарями, епітрахілями тощо. Названі музеї, де зберігаються українські козацькі клейноди з шовкових тканин. Складено термінологічний словник шовкових матеріял, поширених у побутовій і художній культурі Русі-України.

Ключові слова: шовк, Україна, XVII–XIX століття.

Легкий та прозорий, тонкий і повітряний, м'який на дотик і ніжний до тіла... Такі епітети вирізняють шовк, дивовижний стовідсотково натуральний матеріал, що відомий у світі ще з часів до Різдва Христового. Поява шовкових тканин пов'язується з Китаєм, однак з першими століттями нашої ери серпанкові, як тоді казали виробі, почали виготовляти у Індії, Персії, Візантії та на Кавказі.

У Ранньому Середньовіччі шовкові мантії, стихарі вживалися для церемонії коронації західноєвропейських монархів; з шовку виготовлялися клейноди Священної Римської імперії. Інколи, у європейських країнах шовкові тканини використовувалися у якості грошей. У Західній Європі центрами шовкового виробництва спочатку стають італійські міста (Венеція, Генуя, Флоренція, Мілан), а згодом Іспанія та Франція (у першу чергу – Ліон).

Процес вирощування шовку має свою технологію. Метелик тутового шовкопряда відкладає яйця та з них вилуплюються гусені завдовжки 2 мм. Харчуючись листям, вони за 4-5 тижнів виростають до 3 см. Потім шовкопрядів розкладають по солом'яних коробочках і вони впродовж

наступних 8 діб утворюють кокони. Останні піддаються термічній обробці щоб клейка речовина, яка скріплює нитки промилася.

Виробництво шовкової нитки – це процес її витягування з кокону. З одного кокону, зазвичай, отримують від 800 м до 1,5 км нитки. У деяких місцевостях Індокитаю з одного тутового шовкопряда можна отримати до 3 км ниток. Краще розвиваються плантації шовковиці та гусені метелика у більш спекотливіх країнах, де листя дерева швидше досягають і більш соковиті.

Еліта Київської Русі знала і цінувала імпортовані шовкові матеріали, які називалися *паволока*, *аксамит* (*морховий і двоєморховий*), *яр*, *об'яр*, *камка*, *тафта*, *парча*, *байберек*, *атлас*. З нього виготовлявся одяг князівсько-боярської та церковної верхівки. Уже у слові «О полку Ігоревім» згадується паволока, що разом з хутрами та сіллю, златом-сріблом, становила заморські скарби того часу. Після монголо-татарської навали любов до шовкових тканин зберігається на західних землях Русі.

У першій чверті XVII ст. на теренах сучасної України одним із центрів шовкоткацького ремесла було місто Львів. У ньому виготовляли сухозлітку (для цієї нитки використовували шовкову основу і тягнене золото або срібло) [6, 29]. У Гетьманську добу центрами виробництва шовкових тканин стають монастирі. З історичних джерел відомо, що шитвом та гаптуванням захоплювалася мати Івана Мазепи, Марія-Магдалина Мокієвська, яка будучи настоятелькою Києво-Печерської лаври заснувала золотошвейну школу.

Для літургійного шитва здебільшого використовували однотонний шовк-*адамашок* (при освітленні здавався переливчастим за рахунок особливого візерунку плетіння основи і підкання), *саєт* (шовк пісочного відтінку), *атлас*, *оксамит*, *китайку*, *брокат*, *репс*. З імпортованих тканин у сакральному вжитку цінувався *атамін* (найчастіше полотняного переплетення шовково-вовняна легка одноколірна тканина). Часто вироби церковного призначення декорували нашивками-*галунами*, які виготовляли із тасьм з візерунками з бавовняними чи шовковими нитками (*сухозліткою* – пряденим золотом, чи *канителлю* – позолоченою або посрібленою крученою ниткою). XVII ст. поруч із гаптуванням на тканинах релігійного призначення застосовували і розпис [6, 8-201]. З цього часу олійний розпис на шовкових тканин також активно застосовувався на хоругвах Війська Запорозького, які до того часто прикрашали аплікацією і шнуром [7].

Упродовж XVII – XVIII ст. шовкові, здебільшого китайчасті, оксамитові та парчеві, камкові й ін. матерії стали неодмінним атрибутом одягу козацької та шляхетської верхівки, «розмінною монетою» кращих дарів, що на рівних із золотими та срібними кубками і соболями становили великосвітський реномовий скарб.

Про рівень шовкового «буму» в раньомодерну добу засвідчать такі факти. У стародубського полковника Петра Рославця під час арешту виявили «*ферезею* червону суконну на рисі, 5 жупанів – два *оксамитових* вишневого і червчатого кольору, два покриті *атласом і бейбераковою тафтою з золотою нашивкою*, один суконний черлений каптан на куницях. Окрім цього, валізу з 8 жупанами суконними чорного і коричневого кольору, білий з *тафти*, зелений з *атласу*, лазуревий з *камки* жупан на білці, один шуфреневий цегляного кольору, два жупани, обшиті соболями.

Цікаві відомості подають іноземці. Знаний турецький історик Евлія Челебі так описував поле козацько-турецької битви: «[...] переливалося ціле море людей, [...] попереду стояли сімдесят воєначальників в одязі з голубого шовку з хрестами».

На багатьох «сарматських» портретах української еліти XVII – XVIII ст. (Григорія Гамалії, Дмитра Ростовського (Тупгала), Параскеви та Семена Сулим, Данила Єфремова) велику частину одягу зображуваних становили саме шовкові вироби. Таким чином, шовковий матеріал упродовж окресленого часу став невід'ємним елементом побуту світського нобілітету та церковної еліти, заможного міщанства, купецтва.

У XVII ст. прапори (хоругви) Війська Запорозького виготовлялися з коштовного важкого китайського малинового шовку. Характерний приклад – стяг Богдана Хмельницького з стокогільмського Військового музею. Деякі прапори, зокрема Полтавського полку (1717 р.), були пошиті з недорогої шовкової тканини *китайки* або цупкого *лудану* – різновиду шовкової камки.

Від доби Гетьманщини біля двох десятків найпоширеніших шовкових тканин часто згадували в якості «сдвабних» (з польськ.). Особливо цінувалися серед них «злотоглавні» (з пол. *Złotogłowa* – парча, тканина, заткана золотом; також *brocat, zerbaf, altembas, lama, dyma*), та «срцуброглави». Малюнки тканин були смугасті, петельчасті, під риб'ячу луску, трав'яні, мінливі – з ефектом переливання кольорів, квіткові, «взористі», які склалися з візерунків квітів, трав, птахів, тварин, арабесок, розводів; струмінчасті (струйчасті); різнокольорові.

Ціна імпортованих шовкових матерій, відповідно до виду та гатунку, варіювалася у межах 40 копійок – 10 крб. за лікоть. Довжина ткани у сувої (за тодішньою термінологією – косяку) становила від 20 до 90 аршинів із своїми мірками для кожної тканини. Завширшки тканини вироблялись у межах 1 ліктя - 1,5 аршина. Для виготовлення одного комплексу верхнього одягу відмірялося так зване «портище» (набір на один пошив), що в XVII ст. набуло ознак одиниці виміру. Портище найчастіше мало довжину від 5 до 12 аршин.

Золотна матерія призначалась лише для дарунків і відзнак гетьманів, генеральної старшини та полковників. Фахівець із історії уніформи Є. Славутич називає її як «найдорожчу і вельми рідкісну коштовну тканину», що «умовно можна визначити, як дуже цупку, товсту і важку італійську атласисту й оксамитну парчу, по золотому і срібному ґрунту, з травами і розводами, іноді ткану місцями золотими і срібними петлями. З «аксамитом» не треба плутати «оксамит». Ці два терміни позначали різні за технікою виробки коштовні тканини. [16].

Вартість аршину *аксамиту* на межі XVII–XVIII ст., або атласу золотого, складала 12 крб. Портище цієї тканини становило 12 арш. *Аksamit* ткався за специфічною технікою: «Цупкий ряд основи із тонкого кольорового шовку (червоного, зеленого чи жовтого) слугує скріпленням для трьох піткань. Найважливішим з них є шовк-півсирець (злегка пофарбований у червоний колір), прокинутий товстим пучком несуканих ниток, який саржевим переплетенням зв'язується з основою. На це піткання накладені ще два піткання: одне із тонкого жовтого шовку (рідким шаром) служить тлом для верхнього, із ниток товстого пряденого золота. Два верхніх піткання скріплені основою із ледь помітних шовкових ниток, саржевим переплетенням. Утворення тканого узору досягалося тим самим порядком, що і на інших коштовних тканинах (підкладними човниками)» [16].

До 1730-х рр. у гардеробах військового нобілітету Гетьманщини мода на квігчасті, пістряві й барвисті, важкі парчеві тканини змінюється на шовкові матерії без узорів або з дрібними «травами». У цей час набуває поширення атлас, канавац, тафта та гладенький оксамит. Репс і парча відтепер здебільшого вживались як оторочка. На зміну бароково-рокайлевій пишності приходять впливи європейського класицизму.

На межі XVII–XVIII ст. на теренах сучасної України починає вишивається, а згодом і виготовляється блакитна, смугаста, візерунчаста, золота парча та блакитна й візерункова камка. З шовковими тканинами пов'язується розвій ансамблів костюму давніх українців-русинів, виникнення специфічних технік золотого шиття – золотошвейництва-гаптування. У народі тло матерії називалося «землею», а золоте чи срібне ткання або квіти по ньому – «травами».

XVIII ст. у вжиток входять європейські *штоф, гродетур; грезет* (різновид фр. *папліну*, однотонна репсова тканина з дрібним тканим візерунком); жалобні матерії чорного, білого і червоного кольорів *флера* (прозора, м'яка), *крепа* (хвиляста, курчава тканина, синонім *димка шовкова*); *люстрина* (фр. лискуча тканина для жіночого одягу, часто фіалково-бузкового кольору); невідомі тканини, аналогів яким поки що не знайдено: *рецета, зигринет, терцинеля* (різновид одноколірної чи двоколірної простої *тафти*), *тола* (лікоть коштував 1 крб.) та *напівтола, білокос* (легка матерія з дрібним рослинним візерунком, у тому числі золотом, або рідше – картатим). На всі ці шовкові тканини був попит у жінок [16].

За правління Петра I в урочищі Звіринець біля Києва (нині це землі Національного ботанічного саду ім. М. М. Гришка НАН України) були посаджені перші шовковичні сади на теренах етнічної України. Згідно царського указу рубати шовковиці заборонялося, а порушникам

загрожувала смерть [20]. За іншими даними шовковичні алеї простягалися від Києво-Печерської лаври до Європейської площі.

Зберігся опис обладнання шовкопрядильних мануфактур Російської імперії XVIII ст. Воно складалося з ручних ткацьких верстатів та «королів» (два стояки, а зверху – дві кінські голови) або млинів, на які розмотувався, сучився та тростився (розподілявся в одну або кілька ниток) шовк. Бердо (куди продіваються нитки основи), шпулі, катушки для намотування ниток, різного сорту мотузки «уперебір» та деякі металеві інструменти складали тоді весь арсенал технічних засобів. Тоді існувало 5-6 основних спеціалізацій відповідно до поділу праці. На шовкових мануфактурах працювали майстри *штофної, тафтяної, грезетної, оксамитної* справи, майстри *позументний* (тасьми і галунів) та *стрічковий*. Для фарбування тканин могли використовувати натуральні барвники кшталту крапу, марени [11].

На теренах сучасної України шовкопрядильні мануфактури з'являються у першій третині XVIII століття. 1724 р. була започаткована шовкова казенна мануфактура у Києві [15]. У свою чергу, знаний український історик О. Оглоблін ставить під сумнів ці відомості. У Державному архіві Київської області (фонд Київське Губернське Правління, справа «О поручении состоящего на Подоле шелкового казённого завода...») зберігаються документи про Київський казенний шовковий завод за 1772–1773 рр. [9, с. 137-138]. Окрім казенного є відомості про приватну київську шовкову мануфактуру купця Смородіна та дві ніжинські шовкові мануфактури купців Іванова й Алісова, що працювали у 1750-х – 1760-х рр.

Царський уряд був зацікавлений у розвитку вітчизняної шовкопрядильної справи. Так, О. Оглоблін у своїй монографії зазначає, що 1764 р. шовкова промисловість, торгівля вітчизняним фабрикатом в імперії звільнялася від оподаткування на 10 років [10].

Центром промислового шовкопрядіння на теренах під російської України стала Слобожанщина та ново приєднаний козацький та татарський Степ. В архіві Наталі Полонської-Василенко Інституту рукопису ЦНБУ ім. В. Вернадського зберігається документи, що віддзеркалюють становлення вітчизняного шовкового виробництва на. Так, 20 жовтня 1775 р. генерал-поручик, сенатор і кавалер, керівник Слобідсько-Українського намісництва Євдоким Щербінін отримав доручення розвинути у регіоні шовкове виробництво. З цієї метою під його керівництво було поставлено казенну слободу Нові Водолаги з слобідками Водолажка та Караванська та хуторами; а також тутовий казенний сад Білеївської фортеці Новоросійської губернії. Безпосередній нагляд за цими угіддями здійснював колезький асесор Ричков, головний наглядач російських Ахтубинських заводів (пограниччя Астраханської і Саратовської губерній). Але заходи виявилися малопродуктивними. Так, на утримання Білеївського шовкового заводу з казни щорічно виділялося 750 крб., а держава отримувала продукції лише на 160 крб. Для покращення ситуації, на прохання Г. Потьомкіна, завод був відданий у термінове утримання полковнику Перену [12, арк. 1–2].

У Нових Водолагах під керівництвом підпоручика Слобідського гарнізонного батальйону були зведені шовкові мотальні, розсаджено тутові дерева (2 тис. шовковиць, а їх насіння надсилалося всім бажаючим) [14, арк. 1]. До нововодолагської мануфактури були приписані 5 тис. селян. Підприємство щороку отримувало 3 пуди шовку-сирцю. Дещо у кращому становищі перебували Кременчуцька та Дубровинська фабрики, котрі згодом були переведені до Катеринославської мануфактури.

1786 р. був виданий царський указ про заснування Кадацької (Катеринославської) казенної мануфактури з виробництва шовкових, бавовняних, конопляних панчіх. Князь Г. Потьомкін сподівався, що підприємство буде обробляти привозний шовк з Бруси (можливо, італійський населений пункт Бруса-дес-Планес) та Мореї (о. Пелопонес). Закордонні майстри та ремісники для цього виробництва з осені 1787 р. оселялися у князівських білоруських мастках, у Дубровині. 1794 р. з Дубровна до Катеринослава було переведено 1792 особи. Також, панчішну фабрику Катеринославської казенної мануфактури, за даними О. Оглобліна, підсилили робітники Купавинської фабрики Московської губ.

Загалом, на Катеринославському виробництві шовку було задіяно 136 верстатів. Вартість отриманої річної продукції сягала 26,7 тис. крб. Окрім шовкових панчіх виготовляли рукавички, панталони, ковпаки та інші вироби. На ній також працювали іноземні фахівці з фабрикації шовкових тканин для слуцьких поясів. Матерії виробництва на за якість не поступалися закордонним. За різними даними на Катеринославську скарбову суконно-панчішну фабрику держава витратила 340 тис. крб. [10, 223-225]. У ці роки було засновано кременчуцьку шовково-панчішну фабрику, що належала Г. Потьомкіну. На ній працювали також іноземці. Її також планувалося злити з Катеринославською, що невдовзі було реалізовано.

1794 р. було засновано Новоросійську суконну фабрику, що складалася з двох частин: суконної і шовково-панчішної. Для її запуску через аукціон закупили працівників на 16 тис. крб. Новоросійська панчішна фабрика мала 80 шовкових верстатів для ткання панчіх, рукавичок і ковпаків. Сумароков, що відвідав її, свідчив, що безперестанно було чути раптове повертання коліс й стукіт, який не вмовкав [10, 223-225].

На 1797 р. Катеринославська панчішна фабрика не працювала. Для покращення ситуації 1798 р. Катеринославська суконно-панчішна фабрика була передана у відомство Мануфактур-колегії, котре було зацікавлене у виготовленні солдатського сукна, а не дамських цяцянок. Шовкова частина мануфактури була перевести до маєтку графа Розумовського у Яготин. Для реанімації виробництва 1799 р. на фабрику з Новоросійської панчішної фабрики було переведено 8 ткачів та 5 панчішних верстатів. З історичних джерел відомо, що на 1803 р. вона знову працювала.

На початку XIX століття у Теплівці діяла шовкова й панчішна фабрики синів графа Кирила Розумовського. У першій чверті XIX століття у Ямполі працювали суконна та панчішна фабрики, котрі були закладені ще наприкінці XVIII ст. Протом Потоцьким [10, 51-229].

Таким чином, шовкова лихоманка наприкінці XVIII ст. охопила підросійську Україну (терени Чернігівської, Харківської, Полтавської, Херсонської губернії). Царський уряд стимулював створення шовкових плантацій: надавав субсидії, влаштовувались казенні шовконамотувальні фабрики; засновуються товариства й школи шовківництва. На 1798 р. на півдні Росії імперії було посаджено вже 689 тис. шовковиць, з яких отримували 65 пудів сировини. Цього ж року в Петербурзі побачила світ книга академіка І. І. Лепехіна «Краткое руководство к разведению шелка в России» [4].

Якщо у підросійській Україні створювалися шовкопрядильні мануфактури за державного сприяння. То, на польському Правобережжі ініціатива заснування таких підприємств належала великим магнатам. У своєму монографічному дослідженні О. Оглоблін зазначав, що у Немирові працювала мануфактура Вінцента Потоцького (близько 1780-х рр.), а у Корсуні – Станіслава Понятовського. В останній виготовляли також парчу [10, 41-43]. У 1790-х рр. діяла панчішна мануфактура дипломата Прота Потоцького у Махнівці (біля сучасного Козятина) на Волині, яка була закладена 1791 р. Оскільки вона виготовляла різного гатунку панчохи та чекчірі (гусарські штани), тому, ймовірно, що серед них були і шовкові вироби. Принаймні розбіг цін (панчохи вартували від 60-ти коп. до 2-х карб., а чекчірі – від 6-ти до 15 крб.) може свідчити про випуск дороговартісної продукції кращого гатунку. Панчіх щорічно фабрикували до 400 дюжин, чекчір – до 150. Збережені статистичні матеріали засвідчують, що 1797 р. на ній було виготовлено 3000 вовняних панчіх (по 70 коп.) та 5000 нитяних (по 90 коп.). Махнівська мануфактура працювала до 1803 р. За деякими даними шовкопрядильне виробництво значилося деякий час за ямпільською адресою. Що може свідчити про умисне переведення капіталів збанкрутілого Прота Потоцького на Чернігівщину для збереження фабрики [10, 41-42, 51]. Наприкінці XVIII ст. було засновано також мануфактура у маєтку Юзефа Чарторийського (Корецька фабрика пасов литих) та у Межибожі на Поділлі (фабрика пасов) [10, 51].

За аналогією з даними закупівлі сировини в етнічній Росії того часу, можна припустити, що для ткання в Україні у ці роки вживали *німецьку, італійську, китайську, бухарську, ташкентську, шемахінську та кокандську шовкові тканини й сировину*. Перші два різновиди шовку потрапляли до Росії готовими матеріями, а інші – у вигляді сирцю чи напівсирцю [15].

Наприкінці XVIII ст. виробництво шовку також намагалися опанувати на теренах півдавстрійської Буковині. З цією метою до Чернівців завезли тутового шовкопряда і насадили шовковичні сади. Комаха тут гарно прижилася урахувуючи сприятливі кліматичні умови. Виробництво шовку успішно розвивалось до середини XIX ст. Однак, 1844 р. було розпочато будівництво Святодухівського храму, що обумовило знищення великої кількості немолодих дерев шовковиці [17].

Українці полюбили носити шовкові шаровари та слуцькі пояси, верхній одяг зі штофу, парчі, атласу, оксамиту – всілякі жупани, святкові капоти, фартухи, запаски, кунтуші, чемліги, сердаки, шушуни тощо. Носили жінки головні убори з шовку – лопатушки, шовкові стрічки вплітали у коси та до вінків. На межі XIX–XX ст. поширилися й шовкові хустки з *тафти*, тканини з полотняним переплетінням. Адже після винаходу Ж. М. Жаккардом техніки крупно-візерунчастого ткання (1804–1808 рр.) набули популярності шовкові хустки з рослинним візерунком, виконаним кольоровим шовком на атласному тлі, або одноколірні хустки з густим блискучим орнаментом на матовому тлі [1].

У середині XIX ст. активну роль у селекціонуванні тутового шовкопряда на Київщині відіграв автор першого посібника з шовківництва Ф. В. Чижев. 1843–1844 рр. він перебував у Франції та Італії та вивчав європейське шовкове виробництво. Якщо італійський пуд шовку коштував 1300 крб. асигнаціями, то місцевий – 300 крб. Урахувуючи фінансову скруту Ф. В. Чижев стажувався у одеського фабриканта М. О. Райка, який влаштував в своїх маєтках школи для навчання шовкової справи селянських дітей. Пізніше Ф. В. Чижев zorganizував таку школу при своїх плантаціях у Трипіллі під Києвом. 1850 р. він узяв у безкоштовну оренду 4 тис. старих занедбаних тугових дерев. У середині 1850-х рр. отримав від свого друга, художника О. Іванова, з Італії яєчка шовкових хробаків кращої міланської породи. За 24 роки його шовкові плантації стали зразком для місцевих селян, які також зацікавилися цією справою [4]. Ф. В. Чижев набув значних статків на «картузах» – шовкових мішечках для артилерійських снарядів, що закуповувалися для царської армії. Шовк під час пострілу повністю вигорав і не утворював шматків, які, тліючи, могли стати причиною саморуйнування гарматного знаряддя при наступному пострілі.

У XIX ст. посилюється попит на *барезж, бурет, грозрон, гроденапль, гродетур, газ, гризет, дюшес, клоке, крел, крелдешин, крел-жоржет, крел-сатин, крел-шифон, маркізет, муслін, омбру, органді, нате, термоламу, фламінго, фуляр, шине*. У XX ст. серед дорогих шовків Італії з'явився іменний шовк, сорти якого з відповідними принтами виготовляються під певного замовника. Окрім шовку для одягу і меблів, у Європі особливої популярності набув батік – мистецтво розпису інтер'єрного та костюмного шовку.

XX ст. у радянській Україні, республіках Середньої Азії, Закавказзя були започатковані шовководні радгоспи та гренажні (з отримання яєць шовкопряда) заводи. Кримський шовк уподобала прем'єр-міністр Індії Індіра Ганді. Велику селекційну роботу з тутовим та дубовим шовкопрядом проводили Середньоазіатський та Азербайджанський НДІ шовківництва, Грузинський сільськогосподарський інститут. 1980 р. було започатковано УкрНДІ шовківництва Української академії аграрних наук – перший у Східній Європі науковий заклад. 2007 р. Інститут шовківництва Української академії аграрних наук було ліквідовано за розпорядженням прем'єр-міністра В. Януковича. Причина банальна – приміщення у центрі Києва.

1960-х рр. радянські вчені винайшли цінні методики, що дозволяли вирощувати тільки чоловічі особі шовкопряда, що дають значно більше волокна, ніж жіночі; розроблявся приладобудівний напрям галузі. Добре, що традиція відродилася у Мерефі на Харківщині [4].

Нині при Українській аграрній академії наук у галузі шовківництва розвиваються 1) колекція генетичних ресурсів шовкопряда (Національний науковий центр «Інститут експериментальної і клінічної ветеринарної медицини»); 2) колекція генофонду шовковиці (ННЦ «Інститут експериментальної і клінічної ветеринарної медицини»). До цього ж відомства належить Кримська колекція гербарію Нікітського ботанічного саду – (Нікітський ботанічний сад – Національний науковий центр).

Що стосується наших музейних активів, то шовк у міжкімнатних перегороджах-ширмах, а також збірка східних шовкових віял експонується в Одеському муніципальному музеї приватних колекцій ім. О. Блещунова. Подібні віяла також представлені у залі культури Китаю та Японії Золочівського замку на Львівщині, філії Львівської національної картинної галереї ім. Б. Возницького. Поодинокі предмети одягу з шовку представлені й у двох українських музеях західного й східного мистецтва – Одеському та Київському, львівському Музеї етнографії та художнього промислу.

Найдавнішими є шовкові експонати Київського Церковно-археологічного музею, що діяв у 1872–1922 рр., колекція якого влилася до збірки Києво-Печерського історико-культурного заповідника (далі – КПКЗ). Згідно каталогу українського гаптування та вишивки XVI – XVIII ст. із зібрання КПКЗ (укладач Г. П. Кравець) відомі найдавніші датовані твори з шовку, вишиті на наших землях. Зокрема, 1655 р. – червона парча, 1672 р. – гаптований оксамит, 1682 р. – вишневий оксамит, 1689 р. – зелений шовк, 1690 р. – жовтий шовк. Межею XVI–XVII століть датується ще один «воздух» зі збірки КЦАМ «Богородиця з немовлям» (шовк, металеві та шовкові нитки, гаптування).

Проте в Україні немає жодної експозиції, яка б представляла специфіку виробництва шовку та процес виготовлення з нього одягу. Зокрема відсутні музеї, які репрезентували спеціальні нитконамотувальні механізми; різні плетіння тканин з шовку (хоча б десятка основних – *наволока, ярь, об'ярь, камка, тафта, атлас, алтабас, парча, оксамит, саржа, сатин*). Не завадило б відвідувачу ознайомитися з фото різних видів українських мануфактурних і фабричних верстатів XVII–XIX ст.

Також, не існує жодного музею у якому повноцінно висвітлювався перелік вітчизняних підприємств з виготовлення шовку-сирцю та тканин, відповідний асортимент виробів. Особливо цікавими були б зразки барокових матерій, вишитих сухозліткою та оздоблених гаптуванням. Зокрема, натурними (речовими) експонатами – панчохами різних виробництв, чекчирами (гусарськими вузькими штанцями), хустками, стрічками для головних уборів, шароварами, знаменами та хоругвами, меблевими тканинами, скатерттинами, покривалами й шторним драперіями, колєнкорами, слуцькими поясами, кунтушами, жупанами тощо.

Нині у світі створюються спеціальні тканинотеки, де зберігаються аутентичні зразки тканин, що формують, з одного боку, музейно-реставраційно-експертний фонд із відповідним банком візерунків набійки, принтів, а, з іншого, – слугують накопиченням знань про технологічні властивості ручних, мануфактурних і новітніх промислових виробництв.

Нині такі сховища є в Російській федерації: Музей художньої тканини Московського державного текстильного університету імені О. М. Косигіна, Музей льону Великої Костромської лляної мануфактури; багаті зразки тканин зберігається у фондах Російської державної бібліотеки мистецтв, Музеї тканин художньої майстерні. Музей текстильної промисловості працює на теренах Польщі – у Лодзі, який розташований на великому промисловому виробництві.

Зокрема, у московській тканинотеці зберігаються більше як тисяча альбомів, таблиць зі зразками текстилю провідних мануфактур, фабрик світу XVI–XIX ст. Ця установа діє як музей з 1934 р., збагачуючи не лише уявлення відвідувачів про широкість смаків, моди, уподобань різних верств населення, а й слугує важливим банком даних для проведення експертизи, у тому числі кримінальної та техніко-технологічної. Також у цьому музеї представлені зразки одягу від епохи Ренесансу до сьогодення (іспанські середньовічні світські костюми з великими комірами – «фрезю»; французькі оксамитові пелерини доби бароко-класицизму, модерні сукні городян Росії XIX ст.).

У Європі відома «Тиссютека» (Tissutheque) – це тканинотека «La Piscine», що офіційно називається Музей мистецтва та промисловості («Musée d'Art et d'Industrie»). Цей заклад знаходиться у передмісті Лілля, що колись був одним із флагманів виробництва світового текстилю. Деякі дизайнери займають площі у приміщеннях старих напівзруйнованих промислових виробництв тканин цього регіону, стимулюючи цікавість населення до історичної місцевості. У

самому музеї насамперед представлені архівні документи, світлини, ескізи оформлення тканин, дані про окремих художників і продукцію регіону.

В Україні наразі бракує відповідної музейно-виробничо-технологічної інституції, що б значно збагатила наші досягнення вітчизняної матеріально-художньої культури минулого. На сьогодні за даними наукового реставратора майстерень Києво-Печерської лаври Володимира Назара у заповіднику зберігається близько 5 тис. зразків тканин, серед яких майже немає виробів українського походження. Нині експертиза, яка б допомогла визначити країну виготовлення, базується передовсім на барвниках. Відомий метод встановлення приналежності певної тканини до конкретної мануфактури, що базується на візерунку кромки, яка до XVIII ст. включно не підписувалася.

Можливо, об'єднавши зусилля істориків-джерелознавців, експертів-технологів і музейників, поступово б вдалося співставити дані архівів щодо інформації, нанесеної на тканини виготовлення по XVIII століття, а також ярликів (бірок) виробів, що постійно наносилися на фабрикат, починаючи з XIX століття. І таким чином нарешті розпочати роботу з виявлення власне українських автентичних шовкових тканин. Продукція Київського шовкового комбінату (діє з 1946–1947 рр.) також потребує клопіткої роботи із збирання зразків, виявленню авторських рисунків, принтів.

Сучасні шовкові тканини маркують клеймом з назвою підприємства-виробника, номером партії, сортністю, які дублюють на ярликах-бірках. У клеймі зазначають сорт тканини смугами по діагоналі: без смуги – 1-й сорт, одна смуга – 2-й, дві смуги – 3-й. Це дозволяє для тканин новітньої доби достатньо швидко створити банк даних.

1. Буличова Вікторія Віталіївна. Українські та російські хустки у колекції головних уборів Харківського історичного музею / Вікторія Віталіївна Буличова. Режим доступу: // Музей: історія і проблеми сьогодення (СУМЦОВСЬКІ ЧИТАННЯ, 1999) [Ел. ресурс] // Режим доступу: <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/1999/article.html?n=729>. – Дата доступу: 23.06.2014 г.
2. Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії / упор. та перекл. з польськ. О. Ю. Мицика. – 2-ге вид., доопрац. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 1005 с. : іл.
3. ГОСТ 187-85. Ткани шелковые и полшелковые. Определение сортности.
4. Демиденко Юлия. Прочнее стали, тоньше паутины... / Юлия Демиденко // ТЕОРИЯ МОДЫ. Одежда. Тело. Культура № 25 (осень 2012) [Эл. ресурс] // Режим доступу: <http://www.nlobooks.ru/node/2652>. – Дата доступу: 23.06.2014 г.
5. Каталог збережених пам'яток Київського Церковно-археологічного музею. 1872–1922 рр. / відп. ред. В. Колпакова (Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник). – К., 2002. – С. 194-203.
6. Косів Р. Літургійні покрови на чашу і дискос: каталог творів Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького / Роксолана Косів. – К. : Майстер книг, 2013. – 208 с. : іл.
7. Косів Р. Українські хоругви / Роксолана Косів. – К. : Оранта, 2009. – 372 с. : іл.
8. Мануфактурний період української промисловості [Ел. ресурс] // Режим доступу: <http://www.vuzlib.org/lanovik/93.htm>. – Дата доступу: 23.06.2014 р.
9. Оглоблин О. Очерки истории украинской фабрики. Предкапиталистическая фабрика / О. Оглоблин. – [Б. м.], 1925. – С. 51-52, 69, 221, 224-226.
10. Оглоблин О. Нариси з історії української фабрики. Кріпацька фабрика / О. Оглоблин. – Київ ; Харків : ДВОУ ; Держ. видав. «Пролетар», 1931. – 270 с.
11. Очерки русской культуры XVIII века. Часть первая. 2. Мануфактура [Ел. ресурс] // Режим доступу: http://statehistory.ru/books/pod-red--В-А--Rybakova_Ocherki-russkoy-kultury-XVIII-veka--СНаст-pervaya-14. – Дата доступу: 29.06.2014 р.
12. Полонська-Василенко Н. Без названія // ІН ЦНБУ. Ф. 42. Архів Полонської-Василенко Н. Д. Од. зб. 131. На 2-х арк. Арк. 1-2. 20 окт. 1770-ые гг.
13. Полонська-Василенко Н. Указ Ея Императорского Величества из Правительствующего Сената Генералу Аншефу Потемкину // ІН ЦНБУ. Ф. 42.
14. Архів Полонської-Василенко Н. Д. Од. зб. 54. На 1 арк. 13 авг. 1778 г. Полонська-Василенко Н. Экстракт о шёлковом заведении // ІН ЦНБУ. Ф. 42. Архів Полонської-Василенко Н. Д. Од. зб. 106-126а. На 3-х арк. Арк. 1-3. 20 окт. 1775 г.
15. Производство шелковых и парчевых тканей [Эл. ресурс] // Режим доступу: <http://www.bogorodsk-noginsk.ru/narodnoe/prom/3.html>. – Дата доступу: 28.06.2014 р.

16. Славутич Євген. Шовкові тканини в костюмах військової еліти і урядовців української козацької держави та їхня тогочасна місцева термінологія [Ел. ресурс] // Режим доступу: <http://histans.com/JournALL/geo/10/8.pdf>. – Дата доступу: 28.06.2014 р.
17. Снігур Іван. ЗВІДКИ БЕРУТЬ ПОЧАТОК ЧЕРНІВЕЦЬКІ ВУЛИЦІ [Ел. ресурс] // Режим доступу: HTTP://WWW.CHAS.CV.UA/18_06/9.HTML. – Дата доступу: 28.06.2014 р.
18. Ткацтво – Народні ремесла [Ел. ресурс] // Режим доступу: <http://about-ukraine.com/index.php?text=44>. – Дата доступу: 29.06.2014 р.
19. Українське гаптування та вишивка XVI–XVIII ст. в зібранні Києво-Печерського історико-культурного заповідника: каталог / укл. Г. П. Кравець. – К.: Мистецтво, 1975. – 64 с.
20. Шовк [ИМПЕРСКИЕ КЛЕЙНОДЫ СВЯЩЕННОЙ РИМСКОЙ ИМПЕРИИ] [Эл. ресурс]. // Режим доступу: <http://relicviyas.ru/glavnaya/28-imperskie-klejnody-svyashhennoj-rimskoj-imperii.html> – Дата доступу: 23.06.2014 г.; [Шовкові сади в Києві] [Ел. ресурс] // Режим доступу: <http://sadok.if.ua/26/216-vse-pro-shovkovicyu.html>. – Дата доступу: 23.06.2014 г.
21. Ohloblin O. A history of Ukrainian industry. – München, 1971. – S. 137–138, 164.

Термінологічний словник

1. **Аксамит** (з грецьк. *Εξαιμιτοζ* – тканина із шести ниток) – рідкісна й надзвичайно коштовна, дуже цупка, товста й важка італійська атласиста й оксамитна парча з травами і розводами по золотому і срібному ґрунту, іноді ткана у деяких місцях золотими і срібними петлями. Не тотожна з **оксамитом**.

2. **Алтабас** (з польськ. *altembas*, похідне від турецьк. *altynbâz* – «парчова тканина» від тюрк. *altun* – «золото» і *bâz* – «тканина»), те саме, що польські «лама», «златоглов» – різновид **парчі**, цупка шовкова тканина з орнаментом або глом з золотої чи срібної сволоченої нитки. У XV–XVII ст. завозилася на Русь зі Сходу для потреб двору та церкви. Вживалася для виготовлення парадної одежі. Робилася не з пряденого золота, а з тягнутого найтоншого металевого дроту. Часто вироби з цієї тканини мали вигляд кованої речі. Орнамент алтабаса був рослинним або геометричним. З початку XVIII століття назва алтабас застаріла, замість неї вживалася «парча», яка побутувала паралельно ще з часів Київської Русі.

3. **Атлас** (з арабськ. *atles* – гладкий) – високий гатунок **сатину**, святкова струмінчаста тонка цупка шовкова або напівшовкова тканина атласного переплетення з гладкою лискучою однотонною чи барвистою лицьовою поверхнею. Початково мала перське походження. Піткання сховане в середині основи, що забезпечує глянцевість тканини. Вживалася на землях сучасної України від XV–XVIII століть для виготовлення стрічок, одягу та взуття, оздоблення меблів, драпірування. Мала в рапорті переплетення семи ниток. Портище **А.** найчастіше складало 10–12 арш., або 12 ліктів. 1 лікоть вартував від 60 коп. до 1,5 крб. Виготовлялася тканина з найтонших, чистих, лискучих ниток. За якістю розрізнявся **А.** добрий, середній і «підлий»; гладкий, одноколірний, кольоровий. На Русі-Україні з атласу шили святкові шаровари, парадні чапрати, каптани, ферязі, шуби, лігники, рукавиці, штани, панчохи, черевики, ковдри та ін. одяг, домашнє начиння, оторочували вироби. Напівшовковий **А.** з натуральними бавовняними нитками піткання, що вироблявся в Ірані, називався **кунтя**. Тонкий різновид атласу має назву **шармез**.

4. **Байберек, бейберек** (похідн. з азерб., тур., крим.-тат., казах. *bai* – **багатий** и чагат. *bäräk* – рід товстого сукна) – різновид тафти, що йшов на каптани, «гусарки», кунтуші, дещо дорожчий за атлас. Вартував від 30 до 45 алтин за аршин. Портище складалося з 10 або 12 арш. Зустрічалися **Б.** гладкий одноколірний без металеві нитки і золотий. Останній мав у основі для кріплення тонкого пряденого золота рідко прокладені шовкові нитки. Відомий **Б.** турецького, німецького, московського виробництва. Один із різновидів описувався як шовкова тканина з витканими на поверхні шишечками. На думку В. Клейна – **Б.** – це шовк з домішкою вовни.

5. **Брокат** (зітал. *Brocato*) – шовкова тканина, заткана металевими нитками (срібними або золотими), часто з крупним коштовним рисунком.

6. **Гродетур, гродетура** (з фр. *gros de Tours*) – назва товстої, лискучої шовкової матерії з полотняним переплетенням, що має рубчасту (репсову) поверхню, поширеної в Україні від 1730-х рр. Нитки піткання у неї значно товщі від основи та прокладені вдвічі рідше. Вироблялась як одноколірна так і двоколірна тканина. Вартувала 60–65 коп. за лікоть.

7. **Зербаф, ізорбаф** (від перс. *зербафт*, де *зер* – золото, *бафт* – тканина) – шовкова парчева тканина, суцільно заткана тонкими золотими й срібними нитками, часто обвитими золотою або срібною **біттю** – плішеним дротом. Привозилась зі Сходу, у першу чергу з Персії та Туреччини, що й визначало її складні візерунки. Інколи «земля» **З.** була смугастою. Цією тканиною в Гетьманщині обдаровували полковників. На 1731 р. лікоть **З.** коштував 12 зол.

8. **Єдвабні** – шовкові в перекладі з нім. або чеської мови.

9. **Камка, камчатка** (з тат., казах., кирг. *Kamha*, крим.-тат. *Kimha* – квітчаста тканина, похідне з перс. «камка» – дамаський шовк одного кольору, схожий на атлас) – **шовкова** або напівшовкова цупка тканина (з шовковими основою та підканням) з кольоровими візерунками, розводами. Початково китайського виробництва, згодом завозилася з Італії. Відома на Русі-Україні від XVI–XVII ст. Зустрічаються «дволичні», «під луску», «дрібнотравчасті» тощо. Вдвічі дешевша за оксамит: вартувала від 20 алтин до 1,5 крб. за арш. Портище **К.** містило від 9 до 12 арш. Серед рідких кольорів – таусинні (темносинього кольору, від гр., тур., крим.-тат. Павлін), осикові, лимонні, гвоздикові. Часто **К.** мала глянцеви́й візерунок на матовому тлі чи навпаки. Від XVII–XVIII ст. розрізняли наступні сорти **К.**: *куфтер* (від. *Koftur* – турецька тканина з крупним візерунком, що не линяла, вартувала від 40 алтин до 1,5 крб., портище становило 9-10 арш.), *кармазин* (тканина з дрібним візерунком по фарбі, що не линяла, коштувала 1-1,2 крб. за арш.), *лудан* (від. кавказьк., адигейськ. *Laudan* – вид шовкової тканини з Лоо, шовкова хустка, що з'явилася на українських землях з 1780-х рр.; портище **К.** складало 8-12 арш. Великого, середнього або розміру «малої руки», ціна на матерію коливалась в межах від 60 коп. до 1 крб. 20 коп. за арш.), *єдомашка* (досл.: тканина з Дамаску, недорога привозна матерія зі Сходу та Європи, передусім з Венеції, відома з XVII ст., яка линяла, найчастіше оздоблювалася дрібним візерунком), *китайська* (з характерним для китайського мистецтва візерунком) й *німецька* (дешевший різновид, мала білий, лимонний колір).

10. **Канавац** (через пол. *kanawas*, *kanawas* від італ. *Canavaccio*, *Cannevaccio* – недорога смугаста тканина) – італійська тканина для пасків, цебто поясів, що йшла також на пошиття старшинських кунтушів і черкесок, тотожна *тафті*. Часто візерунок цієї матерії складався з найтонших вертикальних смужок-прутиків по кольоровому тлу. Уведення смуг досягалося нитками основи двох кольорів, заправленими у верстат. Зустрічалися картаті, мінливі, дволичні **К.**, з уведенням золота. Серед рідкісних кольорів – брусничний. Виготовлені не Заході, а на Сході такі тканини називалися *дорогами* (від кирг. *dârâi* – важка шовкова тканина). Останні походили з Ірану (*іранські, кизилбаські*) та середньоазійських ханств (*гілянські, кашанські, яські, шлянські*). Від XVI ст. **Д.** експортувалися з Московії.

11. **Об'ярь, табьн** (від перс. *Abdar* – блискучий, де *ab* – вода, *dar* – тримаючий, та його польськ. синонім *Tabin*) – перський шовк, візерунчаста хвиляста або струмчаста тканина, часто досить цупка, з золотими та срібними переливами й різноманітними візерунками, ефект свічіння якої досягався введенням металевих ниток. Відома в побуті давніх русичів з доби Київської Русі. Вироблялася блакитна (лазурова), алого кольору, з переливами по білому, срібному та чорному тлу. З неї виготовляли верхній одяг: каптани, кожухи, зипуни, літники тощо. Зустрічається від к. XVII ст. **О.** подвійна, гладка, дволичного кольору, струмінчаста (візерунок досягався апретуванням), *напівоб'ярь (напівтабинок)* – хвиляста лискуча матерія, подібна до *городнапля* чи *городтура*. З середини XVIII ст. вживаний польський синонім «**мора**». Портище становило 5 чи 6 арш., або 9 ліктів. Вартувала від 40 алт. до 2 крб. за арш. Возилася тканина з Туреччини, Ірану та з Італії, Франції. Східні мали правильне саржеве переплетення ниток шовкової основи й золотого або срібного підкання.

12. **Оksamит** (давньоруське *аксаміт*, похідне від грецьк. гексамит – де *εξα* – **шість** + *μιτος* – нитки). Коштовна шовкова тканина з густим, наче полірованим ворсом, часто візерунчаста, заткана крученою **золотою** чи срібною ниткою. Тканину задля витримки ваги металевих ниток формували з шести ниток – двох основи й чотирьох підкання, звідки й походить грецька назва. Згадується у літописах, «**Слові о полку Ігоревому**». З часів Київської Русі возили одноморховий та двоєморховий оксамит – тобто з ворсом з обох чи з одного боків: один (низький) складав тло («землю») тканини, другий (високий) – візерунок. Портище **О.** складало 10 або 12 арш., 1 арш. Коштував від 1,3 до 3,5 крб. З 1730-х рр. зустрічаються східний ритований і косматий **О.**, цінувалися венеційські та флорентійські різновиди тканини. Східні **О.** були дешевші і грубші за італійські. Проте їх яскравість барв і візерунки з гранатів, гвоздик, тюльпанів, гіацинтів були істотною перевагою для споживача.

13. **Паволока** (від давньоруського слова *волочити* – скручувати) – 1. коштовна привозна нарядна шовкова або бавовняна тканина в побуті Київської Русі домонгольської доби. 2. Шар паволоки також накладали на дошку для виготовлення ікони перед нанесенням левкасу. 3. Покрів, пелена у церковному вжитку. 4. Діалектн.: довгі гарні вії.

14. **Парча** (від татар. *parça* – матерія, візерунок) – важка коштовна ошатна шовкова тканина з візерунками з срібних чи золотих ниток на шовковому, бавовняному чи лляному підканні або основі. Відома з часів до Різдва Христового в Китаї та трохи згодом у Малій Азії (Сирії та Персії).

Застосовувалась для урочистих, святкових потреб світської верхівки країн Сходу та з Середньовіччя – Південної Європи (Візантія, Італія, Іспанія, Франція), від XV століття – на землях України-Русі та Московії. Також парча набула особливого поширення у виготовленні облачень церковнослужителів, де застосовується й понині. Від давнини срібні і золоті нитки для парчі виготовляли з чистих дорогоцінних металів, часто ними обвивали бавовняну (мішура) чи шовкову нитку. Вироби з парчі прикрашали дорогими вишивками, перлами, дорогоцінним камінням. Різновидом парчі є *брокат*.

15. **Саржа** (італ. *sargia*, фр. *serge*, від лат. *sericus* – «шовковий») – <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%BB%D0%BE%D0%BF%D1%87%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%B1%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%8F%D1%82%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D1%8C> бавовняна, шовкова або штучна тканина з діагональним переплетенням ниток; здебільшого гладкофарбована й набивна. Застосовується як підкладкова, для пошиву суконь.

16. **Серпанок** – те саме, що *наволока*, легка, прозора шовкова або бавовняна тканина.

17. **Репс** (з англ. *reps*) – тканина з шовкових або бавовняних ниток на основі бавовняного піткання, частов рубчик.

18. **Тафта** (з перської *taftan* – виткане) – різновид глянцевої тонкої, однак цупкої тканини полотняного переплетення з суканих ниток вареного шовку, бавовни тощо. Відома в князівствах Давньої Русі з XIV століття. Використовується для виготовлення одягу зі складними силуетами, бганками, драперіями, а також в оздобленні меблів. Відома з Середньовіччя тафта *шанжан* (фр. *Changeant* – змінювати) – різновид тканини з двоколірним переливчастим ефектом кшталту «хамелеон», пізніше – *дволична*, *венеційська струмінчаста* (нагадувала *об'ярь*) і *смугаста*. Возилася **T**. зі Сходу й Європи, зокрема з Німеччини. Вартувала від 30 до 95 коп. за арш. Найкращим різновидом була *шамохейська*, найгірша і найвужча – *китайка*, зустрічається *брусська*, *дукля* (з пол. *dupla* – від *duplewa kitaika*, цебто подвійна китайка – удвічі ширша чи удвічі гущіша китайка). Венеційська **T**. була найширшою – 1,5 арш. (портище 5 арш.). Східні **T**. завширшки складали 8-9 вершків. У залежності від щільності та кольору має багато різновидів з власними назвами. Наприклад, *сендал* – тафта всіх відтінків червоної гами.

19. **Туаль** (з фр. *Toile* – легка тканина) – тонка підкладкова шовкова тканина, що використовується для підкладки дорогого одягу.

20. **Фарауз** – вид, сорт підкладкової шовкової тканини у XV ст. на Русі.

21. **Штоф** (від нім. *Stoff*) – дорога важка і цупка одноколірна чи різнобарвна шовкова тканина різних переплетень з крупним візерунком, часто з пряденим золотом чи сріблом. Зустрічається в Україні від XVIII ст. Часто мала пісочну, попелясту, кофейну, лимонну, блакитну «землю». Французькі різновиди були гладенькими, голендерські – напівшовковими напівштофами (з домішкою вовняної пряжі). З 1720-х рр. українська військова старшина шила з цієї матерії «шлафроки» – домашні халати східного крою. Жінки використовували цю тканину для пошиття святкового одягу.

22. **Ярь** (від давньорус. *ярый* – в сенсі яскравий колір) – дорога тонка шовкова привозна тканина синювато-зеленої гами, що переливалася веселковими відтінками. Відома з доби Київської Русі. Застосовувалася найчастіше як коштовний дарунок князівській чи церковній верхівці. Інколи термін вживали для назви парчевих тканин

Статья посвящена вопросам появления и происхождения шелка. Рассмотрено распространение моды на этот материал в мире. Особое внимание уделено вопросам технологии изготовления шелковой нити, производственной специфике шовкопрядиння и шелкоткачества. Выявлены аспекты развития этого вида искусства в странах Востока и Европы. Определены тенденции распространения шелководства в Украине и Российской империи. Выявлены образцы первых тканей из отечественных музейных коллекций. Показано, что они изготовлены в конце XVI – начале XVII веков с применением шелковой нити в вышивке.

Охарактеризованы особенности станков и оборудования шелкоткацких мастерских на землях этнической Украины. Приведены данные о функционировании отдельных отечественных производств. Выяснен вопрос географии распространения шелковых мануфактур в Украине. Уточнены отдельные их локации при монастырях, барских имениях. Названы крупнейшие государственные предприятия эпохи конца XVIII – XIX веков. Обобщены данные относительно насаждения плантаций тутового дерева в разных регионах Украины. Определены имеющиеся статистические данные о труде местных и иностранных мастеров на них. Обнародован перечень продукции отечественных мастерских, мануфактур и фабрик из шелка.

Представлен перечень основных шелковых тканей, которые бытовали в употреблении на Руси и в Украине в X – XX веках. Обобщены данные относительно специфики переплетения нитей основы и подткани в отечественных шелковых, полушелковых, бархатных, парчовых, атласистих тканях. Определены

потребление некоторых из них в церковном, светском, военном, народному быту. Охарактеризованы традиции относительно применения отдельных тканей казацким, чиновничим, церковным нобилитетом.

Разработаны вопросы типологии изделий из шелковых тканей в Украины XVII – начала XX веков. Определены ореол изготовления отечественных шелковых чулок, гусарских чекчири, платков и тому подобное. Указанные элементы одежды из шелковых тканей, заверенные в художественной культуре Украины XVII – XIX веков. Перечислены их основные виды по известным т.н. сарматскими портретам, иконам, церковным покровцам для чаши и дискаса, стихарь, епитрахиль и тому подобное. Названы музеи, где хранятся украинские казацкие клейноды из шелковых тканей. Составлен терминологический словарь шелковых материй, распространенных в бытовой и художественной культуре Руси-Украины.

Ключевые слова: шелк, Украина, XVII – XIX века.

The article is devoted to the occurrence and origin of silk. The fashion spread in this material world is considered. Special attention was paid to the technology of silk thread. Comment on the production and specificity of filature and silk weaving. It was found aspects of this kind of art in Oriental countries and in Europe. Trends of silk production in Ukraine and the Russian Empire are presented. Tissue samples from the first national museum collections are detected. It was found that they made at the end of XVI – early XVII century using the silk thread in embroidery.

The features of tools and equipment silk weaving workshops on lands of ethnic Ukraine are considered. Article presents data on the functioning of some domestic industries. It was found questions of geography spread silk factories in Ukraine. Some of their locations in monasteries, manor estates are refined. The most state enterprises of the late eighteenth-nineteenth centuries are named. Been outlined available statistics on the work of local and foreign artists on them. The list of domestic workshops, factories and factories of silk are released.

The major silk fabric of Ukraine and Russia for the tenth and twentieth centuries are listed. The findings relative to the specific weave warp and weft in domestic silk, half-silk, velvet, brocade, satin tissues. Consumption of some of them in church, secular, military, national life is determined. We characterized the tradition of respect of the application of certain tissues Cossack, bureaucratic, ecclesiastical nobility.

The issue of the products typology from silk fabrics in Ukraine XVII – early XX centuries is developed. Defined halo domestic production of silk stockings, hussar «chekchyryv», scarves and more. The items of clothing with silk fabrics are certified in the artistic culture of Ukraine XVII–XIX centuries. The main types of the known so-called Sarmatian portraits, icons, church capes for the cup and paten, surplice are listed. Museums, where the Ukrainian Cossack Regalia of silk fabrics are stored, were researched. The terminological dictionary silk fabrics, distributed in the material and artistic culture of the Russia–Ukraine, are defined.

Key words: silk, Ukraine, XVII–XIX centuries.

1. Bulychova Viktoriia Vitaliivna. Ukrainski ta rosiiski khustky u kolektsii holovnykh uboriv Kharkivskoho istorychnoho muzeiu / Viktoriia Vitaliivna Bulychova. Rezhym dostupu: // Muzei: istoriia i problemy sohodennia (CUMTsOVSKI Ch YTANNIa, 1999) [El. resurs] // Rezhym dostupu: <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/1999/article.html?n=729>. – Data dostupu: 23.06.2014 h.
2. Hvanini O. Khronika yevropeiskoi Sarmatii / upor. ta perekl. z polsk. O. Yu. Mytsyka. – 2-he vyd., dooprats. – K. : Vydavnychi dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2009. – 1005 s. : il.
3. HOST 187-85. Tkany shelkovye y polushelkovye. Opredelenye sortnosti.
4. Demydenko Yulyia. Prochnee staly, tonshe pautyny... / Yulyia Demydenko // TEORIYA MODY. Odezhda. Telo. Kultura. # 25 (osen 2012) [El. resurs] // Rezhym dostupu: <http://www.nlobooks.ru/node/2652>. – Data dostupu: 23.06.2014 h.
5. Katalog zberezhnykh pamiatok Kyivskoho Tserkovno-arkheolohichnoho muzeiu. 1872–1922 rr. / vidp. red. V. Kolpakova (Natsionalnyi Kyievo-Pecherskyi istoryko-kulturnyi zapovidnyk). – K., 2002. – S. 194-203.
6. Kosiv R. Liturhiini pokrovy na chashu i dyskos: katalog tvoriv Natsionalnoho muzeiu u Lvovi imeni Andreia Sheptytskoho / Roksolana Kosiv. – K. : Maister knyh, 2013. – 208 s. : il.
7. Kosiv R. Ukrainski khoruhvy / Roksolana Kosiv. – K. : Oranta, 2009. – 372 s. : il.
8. Manufakturnyi period ukraïnskoi promyslovosti [El. resurs] // Rezhym dostupu: <http://www.vuzlib.org/lanovik/93.htm>. – Data dostupu: 23.06.2014 r.
9. Ohloblyn O. Ocherky ystoryi ukraïnskoi fabryky. Predkapytalystychenskaia fabryka / O. Ohloblyn. – [B. m.], 1925. – S. 51-52, 69, 221, 224-226.
10. Ohloblyn O. Narysy z istorii ukraïnskoi fabryky. Kripatska fabryka/ O. Ohloblyn. – Kyiv ; Kharkiv : DVOU ; Derzh.vydav. «Proletar», 1931. – 270 s.
11. Ocherky russkoi kultury XVIII veka. Chast pervaiia. 2. Manufaktura [El. resurs] // Rezhym dostupu: http://statehistory.ru/books/pod-red--B-A--Rybakova_Ocherki-russkoy-kultury-XVIII-veka--CHast-pervaya-/14. – Data dostupu: 29.06.2014 r.
12. Polonska-Vasylenko N. Bez nazvaniia // IN TsNBU. F. 42. Arkhiv Polonskoi-Vasylenko N. D. Od. zb. 131. Na 2-kh ark. Ark. 1-2. 20 okt. 1770-ye hh.
13. Polonska-Vasylenko N. Ukaz Eia Ymperatorskoho Velychestva yz Pravytelstvuiushcheho Senata Heneralu Anshefu Potemkynu // IN TsNBU. F. 42.
14. Arkhiv Polonskoi-Vasylenko N. D. Od. zb. 54. Na 1 ark. 13 avh. 1778 h.

15. Polonska-Vasylenko N. Ekstrakt o shëlkovom zavedenyy // IN TsNBU. F. 42. Arkhiv Polonskoi-Vasylenko N. D. Od. zb. 106-126a. Na 3-kh ark. Ark. 1-3. 20 okt. 1775 h.
16. Proyzvodstvo shelkovykh y parchevykh tkanei [El. resurs] // Rezhym dostupu: <http://www.bogorodsk-noginsk.ru/narodnoe/prom/3.html>. – Data dostupu: 28.06. 2014 r.
17. Slavutych Yevhen. Shovkovi tkanyny v kostiumakh viiskovoi elity i uriadovtsiv ukrainskoi kozatskoi derzhavy ta yikhnia tohochasna mistseva terminolohiia [El. resurs] // Rezhym dostupu: <http://histans.com/JournALL/geo/10/8.pdf>. – Data dostupu: 28.06. 2014 r.
18. Snihur Ivan. ZVIDKY BERUT POCHATOK ChERNIVETsKI VULYTsI [El. resurs] // Rezhym dostupu: HTTP://WWW.CHAS.CV.UA/18_06/9.HTML. – Data dostupu: 28.06. 2014 r.
19. Tkactstvo – Narodni remesla [El. resurs] // Rezhym dostupu: <http://about-ukraine.com/index.php?text=44>. – Data dostupu: 29.06.2014 r.
20. Ukrainske haptuvannia ta vyshyvka Kh VI–Kh VIII st. v zibranni Kyievo-Pecherskoho istoryko-kulturnoho zapovidnyka: kataloh / ukl. H. P. Kravets. – K. : Mystetstvo, 1975. – 64 s.
21. Shovk [YMPERSKYE KLEINODY SVIaShchENNOI RYMSKOI YMPERYI] [El. resurs]. // Rezhym dostupu: <http://relicviyas.ru/glavnaya/28-imperskie-klejnody-svyashhennoj-rimskoj-imperii.html> – Data dostupu: 23.06.2014 h.; [Shovkovi sady v Kyievi] [El. resurs] // Rezhym dostupu: <http://sajok.if.ua/26/216-vse-pro-shovkovicu.html>. – Data dostupu: 23.06.2014 h.
22. Ohloblin O. A history of Ukrainian industry. – München, 1971. – S. 137–138, 164.

© Школьна О. В.

Стаття надійшла до редколегії 22. 08. 2014 р.